

TARİH FELSEFESİNİN YOLU*

Nermi Uygur

"Tarih", "historia" çiftanlamlı bir sözdür; birbirinden ayrı iki varlık alanını adlandırmaktadır. "Tarih" deyince, bir kere, t a r i h b i l i m i anlaşılır. Tarih bilimi son derece dallı budaklı bir bilgi bağlamıdır. Tarih bilimi rasgele bir bilgi değildir. Kronikler, geçmişle ilgili masallar, kosmogoniler, arkiv çalışmaları, geçmişe ait çeşitli toplamalar, istatistikler... —, geçmişini şu veya bu bakımdan aydınlatmak isteyen bütün bu bilgiler, tarih biliminden mümkün olduğu kadar kesinçe ayırtilmelidir. Başlangıçları pekçok eski zamanlara kadar gerigiden bütün bu tarih ügilerinin, değişik bügi değeriindeki bütün bu tarih yazarlıklarının (meselâ bir Herodotos'un, Thykidites'in, Tacitus'un, bir Polybios'un tarih yazarlığının) hiç şüphe yok ki, tarih bilimi ile, bu bilimi özellikle hazırlamak bakımından, bir ilişigi vardır. Yalnız, bir bilim olarak tarih, batı Avrupa kültürünün belli bir döneminde, 19. yüzyılda, özellikle Almanya'da, Savigny, Mommsen, Burckhardt gibi bugünlerin çabalarıyla özel bir bilim kolu halinde kurulup gelişmiştir. Tarih bilimini bir bilim yapan, dolayısıyla çeşitli tarih yazarlıklarından ayırtilen şey, bu bilimin, her bilim gibi, kendine özgü kesin-kritik-objektif bir yapısı olmasından ileri gelmektedir. Aslında tarih bilimi genel bir addır. Çünkü, tarih bümi, politika tarihi, sanat tarihi, din tarihi gibi tektek birtakım tarih disiplinleri halinde kurulmuştur. Bütün "mânevi büimler", bir bakıma, birer tarih bilimidirler.

Tarih deyince, sadece tarih bilimi anlaşılmaz. Tarih, aynı zamanda: insan dünyasında olup biten olayları; insanların değişik zamanlarda neler yapıp ettiğini; insan dünyasında kendini gösteren kültür, politika, din, sanat çeşidinden hareketleri; insanla ilgili hertürlü uğraşları, sürçmeleri, başarıları, savaşmaları dilegetirmektedir. Tarih sözünün asıl anlamı da budur. Çünkü, bir bilim olarak tarih, işte insanın bu zengin ve karma-

* Bu yazı, 18 Kasım 1955 tarihinde İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesinde verilen Doçentlik deneme-dersinin tam metni olup başlamak üzere daha o zaman "Felsefe Arkivi"ne sunulmuştur.

şık geçmişini olduğu gibi bilmeyi istemektedir. Tarih biliminin konu olarak çevrildiği bu tarihe, haklı olarak, *real tarih* denmektedir. Bir bilim olarak tarih ne kadar yeniyse, real tarih de o kadar eskidir. Real tarih insanla birlikte başlamıştır. Real tarih insan âleminin bütünüdür; real tarih 'regnum hominis' tir.

İşte *tarih felsefesi*, "tarih" sözünün yukarda kısaca işaret edilen iki ayrı anlamına paralel olarak kurulup serpilmiştir. Tarih felsefesi sözünü ilk kullanan Voltaire'dir. Voltaire, "Essai sur les moeurs et l'esprit des nations" ("Milletlerin töreleri ile 'esprit'si üzerine deneme") — 1756 — adlı eserine önsöz olarak eklediği bir yazısına "la philosophie de l'histoire", "tarih felsefesi" başlığını koymuştur. Ancak, Voltaire, tarih felsefesi deyince, genel olarak dünya-tarihini, universal tarihi anlamaktadır. Hiç şüphe yok ki, insanın universal tarihiyle ilgili olarak Voltaire'in verdiği tableau'ya, real tarih üzerinde belli bir davranış, belli bir düşünme, belli bir tarih anlayışı, tarih üzerinde belli bir felsefe, bir tarih-felsefesi de karışmıştır. Ancak, bu anlamda bir tarih felsefesi Voltaire'den önce de vardı. İnsanın kendi geçmişi, dolayısıyla kendi kendisi üzerinde düşünmesi, kendi kendisini yorumlaması, insanın varolmasından koparılamaz. Real tarihin zaman içindeki başlangıcını sorup araştırmak, nasıl yersiz birşeyse, genel olarak tarih üzerinde düşünmenin başlangıcını da sorup araştırmak o kadar yersizdir. B. Croce'nin haklı olarak belirttiği gibi, "yapıp ettiği şeyler üzerinde düşünmeyen, bunları şu veya bu şekilde anlatmayan bir insan tasavvur etmek imkânsızdır". Yalnız, tarih üzerinde nasıl olursa olsun düşünmek, felsefe yürütmek başka şey, felsefenin bir disiplini olarak tarih felsefesi yapmak başka şeydir. Buna göre, tarih felsefesi kavramını Voltaire bulmuştur; ama, bir felsefe disiplini olarak tarih felsefesinin temeli, Vico'nun — yayınlanmasından ancak on yıllarca sonra ilgi çekmeye başlayan — "Scienza nuova"sı ile atılmıştır. Bir felsefe disiplini olarak tarih felsefesinin kurulmasında, Vico'dan başka Montesquieu'nün, Herder'in, W. v. Humboldt'un, bir de W. Dütthey'm büyük bir payı olmuştur.

Bu anlamdaki tarih felsefesinin çevresine giren çalışmaları, tarih kavramının dile getirdiği şey-durumuna uygun olarak, iki yönde toplamak mümkündür. Tarih felsefesi, biryandan tarih bütününi, daha doğrusu tarih bilimlerini konu diye alıp araştırmakta; öteyandan da, real tarihi, felsefe açısından ışıklandırmaya çalışmaktadır.

Tarih bilimlerini konu diye alan tarih felsefesi, bir bilim felsefesi olarak ortaya çıkmaktadır. Bu bilim felsefesi, felsefi bilgi öğretisinin gayet esaslı bir koludur. Nasıl fizik bütümlerinin bir bilgi-öğretisine ihtiyacı varsa, tarih bilimleri için de, bir felsefi bilgi öğretisine ihtiyaç vardır. Bir bilgi-öğretisi olarak tarih felsefesi, esasta: tarih bilimlerinin ana kavramlarını deşmek; bu bi-

limlerin bilgi-temellerini kritik etmek; bu bilimlerin kullanmakta olduğu metodları, yürürlükleri, bilgi değerleri bakımından incelemekle görevlidir. Bu alanda en kalıcı hizmeti dokunmuş olan düşünürlerden birinin bir sözüyle, W. Dilthey'in, kendi çalışma programını en içten belirten bir sözüyle, bir bilgi öğretisi olarak tarih felsefesi "tarihî aklın bir kritik'ini" gerçekleştirmek ister. Kant, "salt aklın kritik'i" başlığı altında, fizik-tabi'at bilimleri için neyi yapmak istemişse, başta Dilthey olmak üzere, tarih bilimlerinin filosofları da tarih bilimleri için aynı şeyi yapmaya gayret etmişlerdir. Gaye: tarih bilimlerini (mânevi bilimleri) felsefî bakımdan aydınlatmak; bu bilimleri ortaya koyan özel suurun (tarih suurunun) başarılarını kritik etmek, yani bu bilimleri felsefe bakımından temellendirmek; dolayısıyla, mümkün olduğu nispette, tarih bilimlerinin sağlamca gelişmesine yardım etmektir.

Bu çeşitten bir bilme kritik'i yolunda yürüyenler, tipik birtakım çözümlerine varmışlar, hiç olmazsa bu denemelerin yönüne işaret etmişlerdir. Tarihî akim en ileri gelen araştırmacısı D i l t h e y , hızını, tarih bilimine kesin bir bilgi disiplini kılığını kazandıran ethos'tan almaktadır. Bu ethos, "Tarih Okulu" nun ("Historische Schule" nin) ethos'udur. Tarih Okulu: kökleri 18. yüzyılın 2. yarısında Hamann ile Herder'e kadar gerigiden bir tarih anlayışı getirmiştir. Bu anlayışa göre: tarih bilimlerinin tabiat bilimlerinden ayrılan, tabiat bilimlerine benzemeyen bir yapısı, bir özelliği, bir bağımsızlığı vardır. Tarih bilimleri, insan geçmişinin, biricik olan, tekrarlanamayan verimlerini gayet özel bir metodla, sevgi ve anlayışla işler. İşte Dilthey, Tarih Okulunun real tarihi bilip araştırmada ortaya koyduğu bütün bu esaslî sonuçları, felsefe bakımından, ustaca değerlendirip derinleştirmiştir. Bu alanda Dilthey'in asıl başarısı, mânevi-tarihî bilimlerin metodu problemine, bir metodoloji olarak tarih felsefesine, örtülmesi veya unutulması çok büyük bir eksiklik doğuracak olan bir aydınlık kazandırmış olmasıdır. Dilthey'a göre, tarih bilimleri, konularına, "anlama" sayesinde hâkim olabilirler. Anlama: ister bir şahıs, meselâ bir devlet adamı, ister bir kültür kolu, isterse de bir toplum olsun, herhangi bir tarih teşekkülünü, içinden tanıyıp kavramak; bu teşekkülün özyapısını kuran, gelişmesini güden objektif değer anlam ve gaye bağlamını içten yaşamaktır. "Anlama", tamamiyle tarih bilimlerine özgü bir metoddur. Fizik-tabi'at bilimlerindeki illet-eser münasebetlerini konstruktif olarak tespitte dayanan "açıklayıcı" bir metodun karşısında yer alır. Dilthey, sadece anlama metodunun teorisini yapmakla kalmamış, gayet özel bir bakış açıklığına, bir fantaziye ihtiyaç gösteren bu metodun işbaşında en iyi örneklerini de vermiştir. Ayrıca, Dilthey, yine metod problemiyle ilgili olarak, tarih bilimlerinin anakavramlarını, bu kavramların özel örgüsünü de başarıyla incelemiştir. Bu arada, Dilthey'in "dönem", "kuşak", "tip" gibi tarihçinin aleti diyebileceğimiz anakavramlar

üzerindeki incelemeleri özellikle amlmalıdır. — Ancak, şunu gözden yitirmek doğru olmaz: Dütthey'm tarihî aklı kritik'i yönündeki onyıllar süren çalışması, olanca zenginliğine rağmen, bir başlangıçtır. Bu, birer bilim olmak bakımından gittikçe daha karmaşık bir kılığa bürünen tarih büm-lerinin gelişme yapısından üeri gelmektedir. Bu bilimler, gelişmeleri boyunca, bilgi felsefesinin karşısına hep yeni yeni problemlerle çıkacaklardır. Nitekim, günümüzün iki düşünürü, O. F. Bollnow üe M. Heidegger, hiç şüphe yok ki, çokça Diltthey'dan aldıkları uyartıları derinleştirmek suretiyle, anlama kavramına, anlama ile açıklama arasındaki bilgi bağına esaslı bir genişlik kazandırmışlardır.

Bir bilim felsefesi olarak tarih felsefesini teşkilde, Diltthey'dan başka, ençok "Güney-batı alman okulu" adı altında toplanan Yeni-Kant'cı bir çığırın hizmeti dokunmuştur. Bu çığırın iki büyük temsilcisi, W. W i n d e l b a n d ile H. R i c k e r t, özellikle "kültür bilimleri" diye adlandırdıkları tarih bilimlerinin metodça temellenip sınıflanması problemini gayet yakından araştırmışlardır. Her iki düşünüre göre, tarih bilimleri değerlerle ilgili bilimlerdir. Çünkü, konu diye aldıkları tarih-kültür gerçeklik kesiti, değerlere bağlı, özü bakımından değerlerle yoğrulmuş bir alandır. Oysa, aynı şey, fizik-tabiat bilimleri için söylenemez; fizik bilimlerinin konusu olan, tabiat, yapıcı değerlere bağlı olmayan bir gerçekliktir. Bundan dolayı, tarih bilimlerinin, tabiat büm-lerindeki kavramlardan apayrı olan bir kavram düzenine ihtiyacı vardır. Tarih bilimlerindeki kavram kurma ile tabiat bilimlerindeki kavram kurma arasında keskin bir ayrılık sağlamalıdır. Buna uygun olarak, her iki düşünür, tarih bilimlerini, metod bakımından tabiat bilimlerinden bağımsız bir sınıfta toplamak teşebbüsüne girişmişlerdir. Windelband'a göre, tabiat bilimleri özel olanı tasvir eden, "idiografik" bir metodla teşkil edilmektedir; buna karşılık, tabiat bilimlerinin metodu, kanun koymaya, "nomotetik" olmaya dayandır. Rickert ise, hocası Windelband'ın davranışına sadık kalmakla birlikte tarih bilimlerinin metodik tutumunu "individuel'lestiren", tabiat bilimlerinininkini de "genelleştiren" bir çalışma faaliyeti olarak belirtmiştir.

Tarih felsefesine getirdikleri henüz gereğince ışılandırılmamış olan başka bir Yeni-Kant'cı, G. S i m m e l ise, tarihî bilgi problematik'ini Kant'ın genel problem koyumuna tamamiyle uygun düşen bir açıdan ele ahp incelemiştir. Simmel, Kant'm, tabiat büm-lerinin teşkili için sorduğu soruyu, "tabiat bilimleri nasü mümkündür?" sorusunu, tarih bilimleri üzerindeki probleme aktarmaktadır. Simmel'in ana sorusu şudur: "tarih nasıl mümkündür?" Burada tarih sözünden bilim olarak tarih anlaşılmalıdır. Dolayısıyla Simmel'in ana gayesi, "tarih" in—genel tarihin— "bilinmesini yöneltten kanunları" bulup ortaya çıkarmaktır. Simmel'e göre, real tarih, tıpkı Kant'ın tabiatı gibi, kendi başına bütünlü-anlamlı bir teşekkül değildir. Real tarih, "bilen subjekt'in form enerjisi" ile şekillen-

dikten, yorumlandıktan sonra bilinebilir bir bilgi malzemesidir. Böylece Simmel, real tarihi, kendi deyimiyle bu "yarı produkt'u" bütünleyip asıl tarih yapacak olan tarihî akim kategorilerini incelemek ödeviyle karşılaşmıştır. Bu arada, Simmel'i, en çok, "tarihî bilgideki a priori" problemi meşgul etmiştir. — Hiç şüphe yok ki, Simmel, ne Dilthey ölçüsünde bir anlama virtuosu, ne de "Güney-batı alman okulu'nun" temsilcileri gibi değer açısından bir metod teorikisidir. Bununla birlikte, Simmel'in, bilgi öğretisi olarak tarih felsefesi üzerindeki görüşleri, gerek problemi koyma, gerekse çözüme denemesi bakımından tipik bir davranışı dilegetirmektedir.

Real tarihi sadece birtakım a priori kategorilerle insanın bilme faaliyetinde bu tekyanlı işleme çabası, kolayca aşırılıklara düşebilir. Çünkü, a priori problemlerinde en önemli nokta, herhangi bir varlık alanındaki a priori'nin nerede başlayıp nerede bittiğini kestirmektir; ancak, bu yapılırken, çok defa artıksız olarak giderilemeyen objektiv güçlüklerle uğranır. Nitekim, Simmel'in tarihî aklın kategorileri üzerindeki oldukça ölçülü ipuçları, çağdaşı başka bir alman düşünürü tarafından, T h e o d o r L e s s i n g tarafından, muhakkak ki ilgi çekici, ama ilgi çekici olduğu kadar tutarlıca savunulması epey zor birtakım sonuçlara götürülmüştür. Lessing'e göre: real tarih, bütünlükten uzak, kendi başına ele alındığında anlamsız, değersiz bir kaos'tur. Real tarihe hütünlük kazandıran insandaki bütünlüme aktarıdır; real tarihin bir anlamı varsa, bu, tarih yazarları ile tarih düşünürleri tarafından 'verilmiş' bir anlamdır. Hattâ, insan böyle yapmaya mecburdur. Çünkü, insan, aslında, saçma bir düzensizlikten başka birşey olmayan real tarihe, heveslerini, ideallerini, hayallerini aktarmadan yapamaz. Tarih bilimi bir 'dünya şiri' dir, tarih bilimi bir 'logificatio post featum'dur, olup bittikten sonra — saçma birşeye — anlam aktarmaktır. Bu aşırı tezler, en kısa ifadesini, daha Lessing'in kitabının adında bulmaktadır: "Anlamsız olana anlam verme olarak tarih". — Lessing'in anatezlerini çeşitli açılardan çürütmek mümkündür. Nitekim, bu, denenmiştir de. Ayrıca, bu tezde şimdiye kadar açık bırakılmış yanlar da bulmak zor birşey değildir. Meselâ, Lessing'e şöyle sorulabilir: insan, heveslerini real tarihte gerçekleştirmek varken, bunu neden tarih yazarlığına bırakıyor? Sürekli olarak faaliyette bulunan insan, real tarihte, geçici de olsa, kendisini mutlu kılan hiç birşey de mi ortaya koymamıştır? Yalnız, şurasını iyice belirtmek gerekir. Bu gibi sorular, artık bilgi öğretisi olarak tarih felsefesinin sınırlarını zaruretle aşmaktadır; bu sorular, real tarihin bilinişinden çok kendisine aittir. Zaten şimdi burada asıl istenen şey, şu veya bu tarih felsefesini çürütmek değil, gelecekteki tarih felsefesinin yürüyeceği sağlam yolu göstermeye çalışmaktır.

Ama, biraz önce taslağı çizilen dört tipik denemeyi — Dilthey'in,

Güney-batı alman okulu'nun, Simmel'in ve Lessing'in davranışlarını — daha yakından deşmek, bunlara, belli nuance'larla ayrılan birtakım başka görüşleri eklemek mümkündür. Ancak daha sözü geçen dört tipik deneme, bu kılığıyla, eldeki yazının maksadına yetmektedir. Çünkü, sadece konkret birer örnek diye başvuru olan bu denemeler, bilgi-öğretisi olarak tarih felsefesinin problem dimension'u üzerinde açık bir fikir vermektedir. Özel bir bilgi öğretisi olarak tarih felsefesi, daha doğrusu, bilgi felsefesi olarak tarih felsefesi, kaçınılmaz birtakım karmaşık metod ve temellendirme problemleriyle savaşımıştır. E. Troeltsch, bu felsefî işlemeye "formal tarih felsefesi" demektedir. E. Rothacker, "tarih mantığı" sözünü daha doğru bulmaktadır. Simmel ise, daha çok, "historik" sözünü tercih eder görünmektedir. Ama, önemli olan, herbiri belli bir teoriye bağlanabilecek olan bu adkoynmaların çeşitliliği değil, çeşitli başlıklar altında toplanan bir tarih bilimleri bilgi öğretisinin varolmasıdır. Burada, şimdi, asıl altı çizilmesi gereken şey şudur: yukarda kısaca belirtilen dört tipik örnek, tarih bilimleri konu olarak alan felsefî bir uğraşının objektif bakımdan bir zaruret olduğunu göstermektedir; genel olarak biiim yapan insan varoldukça, tektek tarih bilimlerinin de varolacağına göre, felsefî düşünme, iç motivleri nereden çıkarsa çıksın, daima bu bilimleri kendisine konu yapacaktır; bu apaçık bir hakikattir. Demek ki, geleceğin tarih felsefesinde de, tarih bilgisinin araştırılmasını merkez olarak alan bir faaliyet bütününün varolması gerekmektedir. Bundan şüphe edilemez. Hatta, bu, belli felsefî bir ilgiden çok, tarih bilimleri tarafından, istenmektedir. Geleceğin tarih felsefesi, bu zarurete cevap vermeye çalışırken, muhakkak ki, yerine göre, geçmişteki tarih bilgisi filosoflarıyla akraba olan birtakım tespitlere varabilir. Ayrıca, felsefe yapmanın özüne uyarak, geleceğin tarih filosofları, geçmişteki tarih bilgisi filosoflardan (bu arada özellikle Dilthey'dan) alabilecekleri pekçok verimli uyartıya kendilerini açık bulundurmalıdırlar. Her işte olduğu gibi, felsefede de ustalardan öğrenilir.

Ancak, tarih bilimleri konu olarak alan geleceğin tarih felsefesi, yine bu iddia ile ortaya çıkan tarih felsefelerinden gayet kökten bir ayrılığı şartkoşmaktadır. Bilgi felsefesi olarak tarih felsefesinin yeni yolunu belirleyen işte bu ayrılıktır. Bu anlamdaki tarih felsefesi, bir bilgi fenomenologi'si olmalı; başka türlü dendiğinde, tarih bilimlerinin, tarih bilimlerindeki bilginin, tarihî bilginin bir fenomenologi'sini yapmaya çalışmalıdır. Burada "fenomenoloji" sözünden, kısaca fenomenlerin, yani kendini gösterenin 'görülmesi'ni, özü bakımından aydınlatılmasını, tasvir edilmesini anlamalıdır. Demek oluyor ki, tarih bilimlerinin fenomenolojisi tarih bilimleri, bir fenomen, bir bilgi fenomeni diye elealıp inceleyecektir. Bu arada en önemli ödev, tarih bilimlerindeki karmaşık bilgi bütününün, koskocaman bir bilgi fenomeni olan

tarih bilimleri arkitetkonik'inin objektiv olarak nasıl kurulduğunu; bu kuruluşun ne çeşitten bir bilgi anlamı olduğunu günışığına çıkarma işinde yerine getirilecektir. Bu ise, tarih bilimlerinde sıklıkla başvurulan anakavramları, bilgi kategorilerini gerçeklik iddiaları, bu iddialardaki güçlükler bakımından tasvire dayanan bir açıklamaya götürmektir. Ayrıca, buna bağlı olarak, tarihî bilmenin metodik gidişini, bu gidişin yapısını, düzenini, aporia'larını göstermek, yani metodik gidişi bir fenomen olarak tasvir etmek tekbaşına bir inceleme alan meydana getirmektedir. Bundan başka, tarihî biiimlerin kuruluşunda rol oynayan şuur faaliyetlerini, tarihî bilmenin özel şuur aktıllarını dikkatle tasvir etmeye ihtiyaç vardır. Bu sayede, objektiv tarih bilgisini, subjekt'teki kaynağına gerigiderek ışıklandırmak mümkün olacaktır. Bütün bunlara bir de, bilim yapan konkret bir insan olarak, tarihçinin çalışmasını güden pratik kayguları kavrama çesidinden bir araştırma yönünü eklemek gerekecektir. Bununla, objektiv tarih bilgisini, bir insan-toplum-kültür başarısı diye anlamak imkânı, böylece objektiv tarih bilgisi fenomenini çepeçevre açığa koymak imkânı elde edilecektir.

Hiç şüphe yok ki, tarih bilimi fenomenologisinin bundan böyle üzerine aldığı ödevler: tarihi bilme kategorileri, tarih biliminin metodu, tarihi bilme aktları, tarihi bilmenin pratik arka planı üzerindeki araştırmalar, geçmişteki tarihî bilgi-öğretisi çerçevesinde de, kimi açık kimi örtük, ele alınmış araştırma konularıdır. Şimdi burada, bu konuların, geleceğin tarih bilimi fenomenologisinde uğrayacağı değişikliği gözden yitirmemelidir. Gerçi tarih bilimleri fenomenologisi, bir araştırma konusu olarak bu konulara, özellikle tarihi bilmedeki bilgi aktları ile objektiv tarih bilgisinin toplum-kültür hayatındaki yeri konularına, yepyeni bir açıklık kazandırmıştır. Yalnız, tarih bilimleri fenomenologisinin asıl özelliği, konuları işlemedeki davranışlarında aranmalıdır. Tarih bilimi fenomenologisi, herşeyden önce bir fenomenologidir; yani, her türlü teori'leştirmenin, hipotes'lere dayatmanın, konstruktiv açıklamaların ötesinde kımıldanmaktadır. Tarih bilimlerinin fenomenologisi, konusunu herhangi bir felsefe okulu çerçevesinden (meselâ Windelband ile Rickert'te olduğu gibi, güney-batı Almanya'sı Yeni-Kant'çılığı çerçevesinden) elealmaz; tarih bilimleri fenomenologisi, konusunu, herhangi bir felsefe ism'i açısından (meselâ Th. Lessing'de olduğu gibi pessimizm açısından) temellendirmeye, sistemleştirmeye yönelmez. Tarih bilimlerinin fenomenologisi, tasvirî bir ışıklandırmadır; konusunu, herna-pahasma olursa olsun çözmekten çok açığa koymaya; konudaki objektiv güçlükleri göstermeye gayret etmektedir. Meselâ, tarih bilimlerinin fenomenologu, kendisi aynı zamanda tarihçi değilse, tarihçiye, kullanması gereken metodu öğretmeye kalkışmaz. Çünkü, tektek biiimlerin metodu üzerindeki normativ teoriler,

kendi başına elealmdıkta ne kadar parlak ve tutarlı olursa olsun, yönel-dikleri bilimlerin işleyişine, çok defa pozitif birşey katmazlar. Her bilim adamı, metodunu, genel olarak, filsoftan daha iyi bilir. Tarih bilimleri fenomenologisi buyurmaz, aydınlatır. Bunu da, metodik tasvirlerle yapar. Bu tasvirlerin, normativ metod teorilerinden çok, metodun işbaşında gelişmesine yardımcı dokunacağı muhakkaktır. Tarihçi ile filsof arasındaki böyle yapıcı bir alışveriş ancak fenomenoloji zemini üzerinde mümkündür. Böylece, tarih bilimleri fenomenologisi, klasik-gelenekçi bilgi teorisine eklenen yeni bir öğreti değildir; daha çok, herçeşit dogmatism'den uzak 'exakt' bir fenomenoloji disiplindir. Bundan, bu disipline, tarih bilimlerinin bilgi öğretisi dendiğinde, buradaki fenomenologik davramşın, bilgi öğretilerine getirdiği köklü yeniliği, herçeşit teorileştirme üe normatistmeden sıyrılmış 'exakt' tasvir iradesini gözden kaçırmamalıdır. Gerçekten de, böyle bir bilgi öğretisi, bilgi öğretisi adına lâıyk biricik bilgi öğretileridir.

Geniş contour'ları yukarıda çizilen bir tarih felsefesi, bir tarih bilimleri fenomenologisi henüz yazılmamıştır. Dilthey'da, N.Hartmann'da, bir de E. Rothacker'deki sağlam birtakım başlangıçlar, bu yöndeki çalışmaların sanıldığından da zor olduğunu açığa vurmaktadır. Çünkü, tarih bilimlerini konu diye alan bir fenomenoloji, ister istemez, bu bilimlerde bümeye uğraşılan tarihin kendisine, real tarihe yönelecektir. Asıl kaynak real tarihtir. Real tarihe gerigitmeyen bir tarih bilimleri fenomenologisi eksik bir faaliyettir. Real tarihin kendisine gerigiden fenomenoloji ise, zaruretle bir ontoloji, bir tarih ontologisi, daha doğrusu fenomenologik bir tarih ontologisi olarak ortaya çıkmaktadır. — Şimdi, kısaca, bu tarih ontologisinin problem çevresi belirtilecektir. Bunun için de, tarih ontologisinin ne olmadığını açıklamakla işegirişmek yerinde olacaktır.

Real tarihi felsefe açısından işleme teşebbüsleri, bününüyle tarihin anlamını ve gayesini açıklamayı istemektedir. Şimdiye kadar ortaya konmuş olan her tarih felsefesi, bu anlam-gaye sorusuna bir cevap aramış, çok defa da, doğru cevabı verdiğini iddia etmiştir. Değişik tarih felsefelerindeki cevaplar birbirinden ne kadar ayrılırsa ayrılınsın, soru, örtük veya açık, hep aynı soru olarak kalmıştır. Bu cevap denemeleri ise — eldeki yazının maksadı bakımından — iki öbekte toplanabilir.

İlk öbekte, real tarihin anlamı ile gayesi t a n r ı ile ışıklandırılmaktadır. Bu görüş, tarihin merkezine tanrıyı yerleştirmektedir. Tarihin özü tanrıdır. Tarihte asıl etkiyen, gelişen tanrının kendisidir. Tarih sahnelerinin aktör'ü tanrıdır. İnsanlar, ne kadar aktif görünürlerse görünsünler, aslında adetâ birer figüran'dırlar; tarihteki her değişikliğe, şu veya bu şeküde tanrı hakimdir. Tarihin anlamı tanrıda temellenmektedir. Tanrı, aym zamanda, tarihin finis'i, gayesidir. Tarih tanrıda son bulacaktır. Hiç şüphe yok ki, birçok tarih felsefesinin değişik bir tanrı anlayışı var-

dır. Ancak, hangi din açısından kavranırsa kavransın, sözü edilen tarih felsefelerinde, tanrıya verilen sarsılmaz önem hep aynıdır. Bütün bu felsefeler, real tarihi tanrı inancıyla yorumlarlar. Bu tarih felsefesi yönüne, uzun zamandanberi tarih teologisi denmektedir. Tarih teologisi, ister istemez bir tarih teodike'si olarak ortaya çıkmaktadır. Çünkü, tarih, teologisi, aslında, tanrının haklılığın tarihin gidişinden çıkarmaya; meselâ, tanrının iyi olduğunu, dolayısıyla, bu iyiliğin, tarihin gelişmesine anlam verdiğini ispat etmeye çalışmaktadır. Batı düşünmesinde meydana getirilmiş olan tek tek tarih teologileri, batı kültür çevresinin ana dayanaklarından hıristiyan diniyle sıkı bir bağ kurmuşlardır. Hepsinde de, real tarihi yorumlarken, bütün nuance ayrılıklarına rağmen, hıristiyan dünyasındaki tanrı görüşüne başvururlardır. Bunun en parlak örneklerine Orosius'ta, Augustinus'ta, Bossuet'de raslanmaktadır. Bu üç tarih teologisi de, bir hıristiyan eskatologisi kılığına bürünmüştür. Tarihin anlamı, eschaton'da, son'da, kıyamette apaçık belirecektir. Kıyamet gelip çatığında, kötüler cezasını bulacak, iyiler kurtulacaktır. Real tarih, dinî bir kurtuluşun tarihidir. Bu, özellikle, Augustinus'un "De civitate dei" adlı eserinde düe getirilmiştir, "Civitas terrena" (yeryüzü devleti) özü gereği kötüdür. Ama, kıyamet gününde, İsa'nın lütfuna uğrayanlar "civitas dei" de (tanrının devletinde) mutluluğa, kurtuluşa erişeceklerdir. İşte dünya tarihi, Augustinus'a göre, sonunda "civitas dei" bulunan, dolayısıyla olanca anlamını Tanrı-İsa'dan alan bir gelişmedir.

Şimdiyekadarki real tarih felsefelerinin büyük bir kısmını ikinci bir öbekte toplamak mümkündür. Bu tarih felsefelerinin ortak karakteristik'i, yorumlarının merkezine tanrıyı değil, insanı yerleştirmeleridir. Gerçi, bu tarih felsefelerinden birçoğunda, değişik ölçülerde de olsa, zaman zaman dinî birtakım motif'ler işe karışmaktadır. Bununla birlikte, bu tarih felsefelerine, temelleri bakımından, bir tarih teologisi denemez. Bu tarih felsefelerinde, esasta, real tarih, tanrının değil, insanın bir gelişmesi olarak görülmekte; tarihin genel anlamı, insan açısından ele alınmakta; tarihin gayesi, herhangibir şekilde, insanın varolmasıyla münasebete getirilmektedir. Tarih felsefesinin nispeten bağımsız bir felsefe disiplini halinde kurulup pekişmesini sağlayan esaslar da bunlardır. Daha önce söylendiği gibi, Vico ve Herder'in gayretleriyle kendini kabulettirmeye başlayan tarih felsefesi disiplininin gayet zengin bir geçmişi vardır. Özellikle 19. yüzyıl tarih felsefesinin altın çağıdır. Vico ile Herder'den başka, Kant, Hegel, Humboldt, Comte, Schopenhauer, Marx gibi düşünürlerin herbiri, bir disiplin olarak tarih felsefesinin belli başlı birer merhalesini temsil etmektedir. Bütün bu düşünürler, insan tarihinin, dünya tarihinin (tanrı tarihinin değil) gerek gayesi gerekse anlamı üzerindeki soruyu, teologinin ötesinde çözmek iddiasıyla ortaya

çıkışlardır. Bu arada asıl dikkat, insan tarihinin gayesini bulup göstermeye yönelmiştir. Meselâ, kabataslak belirtildiğinde, Herder bu gayeyi: humanite ide'sinin gerçekleşmesinde; Kant, eksiksiz bir devlet anayasasına erişmede; Hegel, tam hürriyete kavuşmada; Comte, pozitif adım verdiği belli bir toplum yaşayışının kurulmasında; Marx "sınıfsız" bir toplum düzeninin ele geçirilmesinde görmüşlerdir. İnsan tarihinin anlamı üzerindeki soruya gelince, bu soruya verilmiş cevaplar, birbirine aykırı iki yönde uzanmaktadır. Düşünürlerden çoğuna göre, dünya tarihinin bir anlamı vardır; dünya tarihi anlamlı bir gelişmedir; bu anlam tarihin gayesidir. Tarihte anlamsız hiçbirşey yoktur. Hattâ dünya tarihi, durmadan daha iyiye doğru bir gidiştir. Kolayca farkına varılabileceği gibi, bu görüş, sonunda bir tarih teodike'si kılıfına bürünmek zorundadır. Optimist bir damga taşır. Dünya tarihi mümkün tarihlerin en iyisi, en rasyonel'dir. Bu yönün en tutarlı temsilcisi Hegel'dir. Bazı düşünürler ise, real tarihin, hiç olmazsa bütünüyle elealdmdıkta, hiçbir anlamı olmadığını öğretmektedirler. Bu düşünülere göre, tarih saçma bir akıştır, kör bir kuvvettir. İnsan hayatı acılarla, kötülüklerle doludur. İnsanın geçmişine bakıp tanrıyı temize çıkaramayız. Zaten tanrı diye birşey yoktur. Dünya tarihi mümkün tarihlerin en kötüsüdür. Bu görüş, artık herçesit teologiden ayrılmıştır. Bu görüşün belki de en parlak temsilcisi Schopenhauer'dir.

İşte, ister bir tarih teologisi kılıfına bürünsün, isterse de teologiden uzak veya teologiyeye taban tabana karşıt bir tarih düşünme, insan tarihi üzerinde çepeçevre düşünme olarak ortaya çıksın, şünyekadarki real tarih felsefeleri, yukarda kabataslak işaret edilen örneklerden de anlaşıldığı gibi, spekulativ bir tarih metafizik'i meydana getirmektedirler. Güttükleri bütün pozitivlik iddialarına rağmen, bu tarih felsefeleri, real tarihi, birtakım ide'ler, ideal'ler, eğilimlerle düşünmede kurmayı; tarihin anlam ve gayesini, tarihin genel gidişini, dışardan aktarılan bir planla veya programla yorumlamaya çalışmaktadırlar. Hiç şüphe yok ki, bu tarih felsefelerinin, aşağı yukarı herbirinde, metafizik bir karakter taşımayan, yarı tarihi "tecrübeye" dayanan, bu tecrübe ile kontrol edilebilen birtakım dayanaklara raslamak mümkündür. Hattâ, geçmişteki tarih felsefelerine, sağlam birtakım dayanakların, spekulativ-konstruktiv bazı kaygularla bozulup aşırılıklara uzatıldığı birer öğretiyi göziyle bakılabilir. Bu bozup aşırılaştırmalar da, kimi metod hatırı için, kimi benimsenen belli bir dünya görüşünü savunmak için, kimi de spekulativ bir sistemi şekilce eksiksiz, adetâ yusuvarlak kılmak için yapılmıştır.

Metafizik tarih felsefeleri, hep durmadan aralarında boğuşmaktadırlar. Dünya tarihinin genel planını, azçok da olsa birbirine uygun açılardan kavrayan iki klassik tarih metafizik'ine raslanamaz. Her tarih metafizik'i biricik tarih felsefesi olmak iddiasındadır. Hattâ, bir tarih

metafizik'inin, öbürünü hepten tersine çevirdiği de olur. Bu meselâ, hiç bir sallantıya yer bırakmaksızın, Marx'ın tarih metafizik'i için söylenebilir. Marx, gayet açık bir şuurla, Hegel'in tarih metafizik'i karşısında yer almaktadır. Hegel'de, real tarihin planım, 'İdee' adını verdiği mânevi bir kuvvetin özel bir yürüyüşü belirlemektedir. Marx'a göre ise, dünya tarihi maddî üretimle ilgili münasebetlerin gidisinde temellenmektedir. Ayrıca, metafizik tarih felsefeleri, zaman zaman tarihçilerin gayet sert tenkitlerine uğramaktadır. Herşeyden önce bir bilim adamı olan tarihçi, hangi isteği giderirse gidersen, hertürlü tarih spekülasyon'larına haldî olarak düşmandır. Bu davranış, en karakteristik ifadesini J. Burckhardt'ta bulmuştur. Burckhardt, "Weltgeschichtliche Betrachtungen" ("Dünya tarihi üzerinde düşünceler") adlı eserinin daha girişinde, tarih felsefesini — tarih metafizik'ini — bir "kentauros" diye adlandırmakta, ana duruşunu, negatif olarak şöyle bürdirmektedir: "herşeyden önce bir tarih felsefesi vermek istemiyoruz".

Yukarda kısaca belirtilen görüşler, gelecekteki tarih felsefesiyle ilgili olarak şu apaçık sonuca vurdurmaktadır. Yaşama hakkı olan bir tarih felsefesi, klasik anlamda bir tarih metafizik'i olmamalıdır. Bu, son derece önemli bir tespittir, sadece geçmiş tarih felsefelerini toptan inkâr eden negatif bir duruşu dilegetirmekle kalmaz. Böyle olsaydı, bu tespit, tarihçilerin (tarih metafizik'i diye adlandırdıkları) tarih felsefesi düşmanlığı üe aym şey demek olacaktı. Dolayısıyla, bu tespit, ozaman tarih felsefesinin yerine, tarih bilimlerini koymayı savunacak; daha doğrusu, birçok tarihçinin sandığı gibi, tarih bilimi dışında bir tarih felsefesine haktanımıyacaktı. Oysa, sözü edilen tespitte, böyle birşey ileri sürülmemektedir. Bu tespitte şu söylenmektedir: tarih bürmelerinden gayrı, real tarihi konu diye alan bir tarih felsefesine ihtiyaç vardır; bu tarih felsefesi, yaşama hakkı olan bir felsefe disiplindir. Ancak, bu tarih felsefesi, bir tarih metafizik'i değildir.

Peki, böyle bir disiplin, metafizikle ilgisini kesmiş 'exakt' bir tarih felsefesi nasıl mümkündür? Rael tarihin toptan gidisini, anlam ve gayesini araştırdığı halde metafizik olmayan bir tarih felsefesi nasıl tasavvur edilebilir? Yoksa, geleceğin tarih felsefesi, tarihin anlam ve gayesi problemini hiç ortaya atmayacak mıdır? Bu takdirde tarih felsefesinin konusu ne olacaktır? Ne bir tarih bilimi ne de bir metafizik olan geleceğin real tarih felsefesi, hangi hâlis felsefe problemlerini araştırmakla görevlidir? Bunu yaparken hangi metoda başvurur?

Bu soruların herbiri geleceğin tarih felsefesi için bir ölüm-dirim sorusudur. Bunlara verilecek cevapların anayönü, yukarda anılan bir sözde, geleceğin tarih felsefesine verilen yeni adda işaret edilmiştir. Geleceğin tarih felsefesi, fenomenologik bir tarih ontolojisidir. F e n o m e n o l o g i k t a r i h o n t o l o g i s i deyince, herşeyden önce, bir

ontolojiyi anlamalıdır. "Ontoloji" varlık-bilimi demektir. Ontologide, varolan şeyin kendisi, varlığı bakımından araştırılır. Buna göre, tarih ontologisi, tarihin (real tarihin) tarih olarak varlığım konu yapar. Fenomenolojik tarih ontologisi, konunun, yani tarih varlığının fenomenolojik metodla işleneceğini göstermektedir. "Fenomenoloji", tarih ontologisinin metod zeminini açığa koymaktadır. Ancak, fenomenoloji, bugün artık tek anlamlı bir metod değildir. Çeşitli fenomenologiler vardır. Daha doğrusu, E. Husserl'in 20. yüzyılın başında kurmuş olduğu fenomenoloji kendisinden sonra değişik yorumlara uğramıştır. Yalnız, bir metod öğretisi olarak fenomenoloji ile başarılı bir çalışma metodu olarak fenomenolojiyi birbirinden ayırmak gerekir. Teorik yorumlar ne kadar değişirse değişsin, işbaşında kesin sonuçlara vardıran, ufak tefek farklarla da olsa, hemen hemen bütün fenomenologlarca kullanılan bir tek fenomenoloji vardır. Bu fenomenoloji, objekt'in kendisinde neyin verildiğini, nasıl verilmişse öylece, tasvirle tespit eder. Bunu yaparken de, varolamn içini görmeye, varolanı intuitiv olarak kavramaya çalışır. Varolan fenomendir; kendini gösteren, açığa koyan şeydir. Ancak, fenomenoloji tek varolanla birlikte, bu varolanı kendisi yapan bir mahiyetin, bir varlığın da verildiğini bilir; böylece, tek varolandan kalkarak, tek varolamn örneklik ettiği mahiyete sokulmaya gayret eder. Böylece, fenomenolojik tarih ontologisinin istediği: özel bir varlık alanı olarak görünen, uçsuz bucaksız bir fenomenler bağlantısı olarak kendini kabul ettiren tarih dünyasım, mahiyeti bakımından nasılsa öylece tasvir etmektir. Fenomenolojik tarih ontologisini kımıldatan soru: "Tarih nasıl mümkündür?" sorusu değildir. Asıl soru: "Tarihte bize 'ne' verilir?" sorusudur.

Hiç şüphe yok ki, klasik tarih metafizikleri de, tarihi olduğu gibi tanımak dileğindedirler. Ancak, tarih metafiziklerinde, bu, gerçekleşmemiştir; bir iddiadan öteye geçememiştir. Bu metafiziklerin hepsi, genel olarak hiçbir metafizikin kaçınmayacağı bir kaderi paylaşmaktadır: kontrol edülebilir bir kesinlikleri yoktur. Tarih metafizikleri de, her metafizik gibi, konstruktiv açıklamalara yervermekte, sistemleştirme eğiliminin önüne geçememekte, hipotezlere dayanmaktadır. Bu da, tarih metafiziklerinin, ilk planda yöneldiği problematikten üeri gelmektedir; tarih metafizikleri, kestirilemeyen bir gelişmenin sonunu; dolayısıyla bu sonla açıklanabilecek olan genel anlamı araştırmaktadır. Tarihi olduğu gibi tanımak isteyen, sadece tarih metafizikleri değildir; herşeyden önce, tarih bilimleri, tarihi olduğu gibi tanımayı istemektedirler. Tarih bilimleri, tarihin bilimidirler. Yalnız, tarih bilimleri, tarih alanlarını, belli zaman aralıkları içinde, kronolojik gelişmeleri bakımından incelemektedirler. Tarih metafiziklerinden farklı olarak tarih bilimlerinin, bu dileği, büyük ölçüde gerçekleştirdiği söylenebilir. Tarih bilimlerinin kesin bir gi-dişi vardır. Tabiat bilimlerinin objektivite idealinden ne kadar ayrılırsa

ayrılınsın, tarih bilimlerinin de, gayet özel ve haklı bir objektivitesi vardır. Yalnız, ne kadar üniversal olursa olsun, real tarihi, tarih ontolojisi gibi mahiyeti bakımından bütünüyle kavrayan bir tarih bilimi yoktur. Buna kalkışan tarih adamlarının, bilim zemininin artık dışına çıktıkları, muhtemelen (meselâ Ranke'de olduğu gibi) bir tarih metafizik'ine vardıkları meydandadır. Böylece, fenomenolojik tarih ontolojisinin gerek metodu gerekse problem çevresi bakımından hem tarih metafizikinden hem de tarih biliminden ayrılan bir yapısı, bir bağımsızlığı vardır. — Bunu daha yakından anlamak için, fenomenolojik tarih ontolojisinin problem merkezlerini belirtmek yerinde olacaktır.

Fenomenolojik tarih ontolojisindeki faaliyeti, birbirine sıkıca bağlı üç problem merkezinde toplamak mümkündür. Bu problem merkezlerinden birinde, real tarihin taşıyıcıları; öbüründe tarihi güden faktörler; ötekisinde de tarih varlığının kategorileri soru konusu yapıp mahiyetçe araştırılmaktadır.

Real tarihin taşıyıcıları sorusu, son derece dalı budaklı bir problem bağlamı ortaya koymaktadır: tarihte şu veya bu şekilde işgören, tarihi taşıyan, tarihe subjekt'lik eden nedir? Klassik tarih metafizikleri bu soruyu deşmeden bırakmışlardır. Çünkü, bu metafiziklere göre, bu sorunun cevabı apaçıktır; tarihin taşıyıcısı "insanlık"tır. Ama, insanlık: gelmiş geçmiş, yaşayan ve gelecek olan insanların bütünü, abstrakt bir kavramdır. Bu kavrama, şimdiye kadar, tarihin gelişmesine birlik kazandırmak için başvurulmuştur. Ancak, bu insanlık kavramı sayesinde ki, şimdiye kadar, tarihin toptan anlamı ile gayesi üzerindeki birtakım ifadelere zemin hazırlanabilmiştir. Bırakın ki, bu kavramın, örtük de olsa, dini-mistik bir arka planı vardır. Tarihin asıl taşıyıcısı olarak anlaşılan tanrının yerine, tanrının özel bir yaratığı olarak çokça tanrıya aynalık eden insanlık yerleştirilmiştir. Meselâ, değişik nuance'larla da olsa Kant'ta, Herder'de, Humboldt'ta, Hegel'de bu böyledir. Bu düşüncüler için, tarihin taşıyıcısı deyince, gayet tabii olarak, hep bir insanlık anlaşılmaktadır. İşte, konstruktiv-argumentativ kayguları bir yana bırakıp doğrudan doğruya fenomenlerin kendisini tasvir etmeyi seçen fenomenoloji, tarihin taşıyıcısı olarak, insanlık diye abstrakt bir kavramla yetinememektedir.

Tarih ontoloğunun önyargısız bakışma, tarihin taşıyıcısı olarak; her biri kendine özgü büyük bir çeşitlilik verilir. Tarihin birtek taşıyıcısı yok, birçok taşıyıcıları vardır. **Tarihin taşıyıcıları milletlerdir**. Milletler birer kavram değil, gerçekliklerdir. Tarihin neresine gerigidilirse gidilsin, tipik bir yaşama beraberliği halinde çeşitli milletlerin, tarihin gidişini taşıdığı görülür; tarihi yapan, taşıyan birtek millet değil, milletlerdir. Tarih, eninde sonunda, milletlerin birbirine etkimesi (birbirleriyle karşılaşması, birbirinin iradesini belli bir yönde deş-

tirmek için aralarında çarpışması), öbekler, çevreler halinde birleşmesi veya ayrılmasıdır. Belli başlı tarih fenomenleri: devletlerin kuruluşu, çöküşü, değişik organisation'ların (meselâ din veya öğretim sistemlerinin) dalgalı gelişmesi, kuşakların birbirlerini aktif olarak yorumlamaları, toplum sınıfları arasındaki münasebetler, tektek kültür dallarının (meselâ bilim, sanat faaliyetlerinin) doğup serpilmesi, değişikliklere uğraması, tekkışilerin arasındaki karmaşık varolma bağları, tekkışı ile (meselâ devlet, kültür gibi) kişi-üstü objektivite'lerin arasındaki fikir alışverişleri, dünyada zaman zaman başgösteren savaşlar..., bütün bu tarih fenomenleri hep tektek milletler tarafından taşınırlar. Millet, çeşitli yaygınlıktaki tarih fenomenlerinin adetâ bir düğüm noktasıdır. En individuelinden en universal'ine kadar her tarih fenomeni, içine örüldüğü millet sturuktur'unun bütünlüğünde anlaşılabilir. Tekkışı, meselâ eserini yalnızlığından çekip çıkaran lirik bir şair, bir milletin ferdidir; belli bir milletin diliyle yazar; şu veya bu şekilde, ait olduğu millî yapının süzgecinden geçen etkilerle yetişmiştir; dolayısıyla kendisi, buna benzer birtakım etkilere yolaçacaktır. Milletler üstü tarih fenomenleri ise, meselâ bir dünya savaşı, milletler arası bir tarih olayıdır; millet zemini üzerinde kavranabilir. Millet varlığının intuition'a dayanan bir mahiyet analizi, işte tarihin hâlis taşıyıcısını aydınlatmanın en sağlam yolu budur. Böylece tarih ontolojisinin en önemli ödevlerinden biri, tektek millet gerçekliklerini, dolayısıyla milleti özü bakımından tasvir etmek olacaktır.

Milletle ilgili olarak ortaya konan bu tespitler, "mülîyetçilik" adı verilen bir eğilimle aynı şey demek değildir. Tarih ontolojisi, ne tarihin biricik fenomeni olarak mülleti kabuletmekte, ne mümkün herşeyin milletle açıklanabileceğine inanmakta, ne de milleti âdeta tanrılaştırmaktadır. Tarih ontolojisi bir millet ideolojisi değildir. Tarih ontolojisi, tarih fenomenlerinin kımlılandığı gerçek bir zemin olarak millet varlığın herçeşit pratik kaygudan sıyrılmış bir bakışla, özden nasılsa öylece konuşmaya çalışır. Bu hiç şüphe yok ki, esaslı birtakım hazırlıkları gerektirmektedir. Millet özce nedir? Tektek tarih fenomenlerini nasıl taşır? Millet karakteri diye birşey var mıdır? Bütün değişmelere rağmen müllet iradesi ne gibi bir aynılık gösterir? Millet karşıdaşmaları da nedir? Tek kişi ile mülleti veya öbür mülletler arasındaki karşılıklı etki-tepki konstellation'unun nasıl bir yapısı vardır? Millet tektek fertlerden meydana geldiği halde, nasıl olur da bütün tarih fenomenlerinin hâlis taşıyıcısı olarak millet gösterilebilir? Millet kendini fenomenologun bakışına nasıl verir? Bütün bu sorular ve benzerleri, tarihin taşıyıcıları ile ilgili problematik'in güçlüğünü, hattâ bu problematik'in artıksız olarak çözülmesine imkân olmadığını ortaya koymaktadır.

Tarihin taşıyıcılarını ilgilendiren soruların soruluşu ile işlenişindeki sorun, fenomenologik tarih ontolojisi ile tarih metafiziklerinin ayrıldığı

önemli noktalardan birini açığa vurmaktadır. Tarihin çeşitli taşıyıcıları olarak milletleri, insanlığın kurucu bir parçası olarak milletleri, genel olarak milleti, dolayısıyla de olsa felsefe açısından incelemiş olan düşünürler eksik değildir. Meselâ Hegel, millet ile fert arasındaki karşılıklı etkiyi araştırmış; Fichte ise, gayretlerini, milletin bir tarifini vermede toplamıştır. Ancak, bütün bu uğraşılarda, belli bir mület fenomeni görüşü, kapalı sisteme, metoda uydurulmak için zorlanmaktadır. Hegel'de özel bir dialektik metod, Fichte'de ise coşkun bir hürriyet idealismi fenomenin kendisini, millet varlığının sturuktur'unu yeryer çarpıtmaya götürmüştür.

T a r i h i n f a k t o r ' l a r ı tarihin yapıcılarıdır. Tarih fenomenlerini yoğuran, bu fenomenlere belli bir kılık kazandıran, bu fenomenlerin iç kuruluşunda rol oynayan, bu fenomenlerin oluşumunu güden hep bu tarih faktor'larıdır. Geopolitik sutuktur, ırk, birer biolojik altyapı olarak şahsî-millî ihtiraslar, iktisat durumu, çeşitli güçteki ideler', idealler, hayaller... —, işte bütün bunlar, tarih fenomenlerinin kuruluşuna şu veya bu şekilde karışan birer faktordurlar. Bu faktorları, mahiyetleri bakımından tasvir etmek, bu faktorların arasındaki karşılıklı ve çok değişken münasebetlerin kanunhuluğunu bulup ortaya çıkarmak, fenomenologik tarih ontolojisinin başka bir problem merkezinde gerçekleştirilmeye ihtiyaç gösterir.

Hiç şüphe yok ki, tarihin faktorları gibi çok önemli bir tarih gerçekliği, gelenekteki tarih metafiziklerinin de ister istemez cevap aramak zoruunda olduğu çetrefil bir soru bütünü meydana getirmektedir. Her tarih metafizik'i, kimi doğrudan doğruya kimi de dolayısıyla, bu soruyla ilgili gayet belli bir duruş takınmıştır. Her çeşit klasik metafizik'in çok defa tekyancı kaderine uygun olarak, bu davranışlar, her seferinde, belli bir ism'in damgasını taşımaktadır. Meselâ Gobineau ırka, tarihin ana faktoru göziyle bakmış, böylece bir tarih ırkçılığına, 'racisme'e varmıştır. Tarihin faktorlariyle ilgili ism'ler, genel olarak iki büyük öbekte toplanabilirler. Bunlardan biri "tarih idealismi", öbürü ise "tarih materialism"idir. Tarih idealismi, tarihi güden asıl faktorların mânevî-ideal bir yapısı olduğunu savunur. Tarih idealismine göre: her tarih fenomeninin gerisinde o fenomeni adetâ doğuran, o fenomene asü anlamını veren mânevî bir güç bulunur. Bu güç, çok defa, bir ideal, bir ide, bir düşüncedir; kısacası, mânevî cinsten bir faktördür. Belli bir tarih fenomeninin özünü anlamak için, bu mânevî faktora kadar gerigitmek gerekir. Birçok Alman idealismi düşünürü, azçok farkla da olsa, böyle bir tarih idealismini tutmaktadır. Ama, tarih idealisminin en tipik temsilcisi, herhalde Hegel'dir. Tarih materialismi ise, tarih idealismine taban tabana karşıt bir tezi ileri sürer. Tarih materialismine göre: tarih fenomenlerini belirleyen faktorların hepten maddî bir yapısı vardır. Her tarih fenomenini, maddî bir za-

ruretle, meselâ iktisadî ihtiyaçların giderilmesile açıklamalıdır. Tarih fenomenlerindeki ideal tabaka, öze değil, kabuğa ait bir üst-yapıdır. Tarih materializminin kendinden ençok bahsettiren bir görünüşü, muhakkak ki, Marx'ın tarih metafizikidir. Bu metafizik, çokça, Hegel'in tarih metafizik'ine bir tepki olarak anlaşılmalıdır. Tarih fenomenlerinin Hegel'deki mânevî örgüsü, Marx'ta, maddî bir örgü yapılmaktadır. — Şurası meydandadır: gerek tarih idealizmi gerekse tarih materializmi, belli bir tarih faktorunu mutlaklaştırmaya dayanmaktadır. Bu, her sistem mutlaklaştırmada olduğu gibi, gerçekliğin kendisini sakatlayan bir konstruktion'a götürmektedir.

Oysa, fenomenolojik tarih ontolojisi, herçesit terori'leştirmenin ötesindedir. Fenomenoloji için, tarih faktörleriyle ilgili olarak şu apaçıktır: tarihte bircinsten değil, ayrı ayrı cinsten faktörler işbaşındadır; tarihte bir faktör zenginliği vardır. Bu faktörlerden herbirinin etki gücü başkadır. Bu faktörlerin hiçbirinin, tarihin bütünlüğünde değişmeden kalan bir başrol oynadığı söylenemez. Bu faktörler her tarih fenomeninde biricik olan bir konstellation meydana getirir. Faktörlerin etki ve değer hierarhi'si her seferinde özel bir kılıkla ortaya çıkar. Her faktör ayrı bir varlık biçiminde temellenir. Meselâ, geopolitik faktör, anorganik-organik bir varlık durumudur; ide ise, mânevî bir varlıktır.

Fenomenolojik tarih ontolojisine düşen en canahcı ödev, şüphesiz ki, tarihin kategorilerini araştırmaktır. Tarihin kategorileri tarih ontolojisinin üçüncü büyük problem merkezini meydana getirmektedir. Yalnız, burada bir noktanın, gözden yitirilmemesi gerekir: tarihin kategorileri deyince, sadece, tarih biliminde kullanılmakta olan birtakım anakavramları veya genel bilme — ifadelerini anlamamalıdır. Tarih ontolojisi zemininde kategori sözü, herşeyden önce: tarih varlığının temellerini, tarihin varlıkça sturuktur'laşmasını göstermektedir. Tarih kategorileri, tarih varlığın boydanboya kesip geçen varlık-ilkeleridir. Tarih kategorileri, birtakım real kategorilerdir; tarih kategorileri v a r l ı k - k a t e g o r i l e r i d i r. Bunlar, genel tarih varlığın, tarih varlığı yapan varlık esaslarıdır. "Değişme", "gelişme", "önemlilik", "değerleme", "planlama", "gaye koyma", "anamlılık", "biriciklik", "karşılıklı etkime...", işte bütün bunların herbiri belligaş birer tarih varlığı kategorisidir.

Bu kategorilerin, ilk defa olmak üzere, fenomenolojik tarih ontolojisinde keşfedildiğini söylemek doğru olmaz. Tarih metafizikleri de, çesitli vesilelerle, tarihin varlık kategorileri problemine dokunmuştur. Bundan daha tabii birşey de olamaz. Çünkü, tarih varlığını olduğu gibi tanımak iddiasıyla ortaya atılan her tarih metafizikinin, muhakkak ki, bu varlığın real ilkelerini de açıklamak isteyeceği meydandadır. Nitekim, tarihin varlık-kategorileri düşüncesi Hegel'indir. Hegel, «Dünya tarihi fel-

sefesi üzerindeki dersler»inin daha başında tarihin ilk kategorisi olarak «değişme» kategorisinden sözaçmaktadır. Ancak, bu değişme kategorisi, Hegel'de, dialektik bir değişmede çözülmektedir.

Oysa, fenomenolojik tarih ontolojisi, herçesit sistemleştirmenin ızağmdadır. Tarih ontolojisi için kategori, tarih fenomenlerinin gerisindeki abstraktiv bir substratum değildir. Tarih ontolojisi, tarih varlığının her fenomeninde o fenomenle birlikte verilen, o fenomenin sturukturumu yapan varlık düzenlerini, kategorileri araştırır. İsteği: çok defa içiçe örülen tarih kategorilerinin, mahiyetleri bakımından bir analizini vermektir. Bu arada, tarih dünyasına yapışık varlık kategorilerinin öziyle ilgili bir noktayı iyice gözönünde bulundurmalıdır: Tarih dünyasındaki varlık kategorilerinden bazıları, öbür varlık alanlarında da raslanan kategorilerdir. Meselâ, "zamanlılık" herçesit varlığın sturuktur'undadır; bir taş, bir ağaç, bir hayvan da zaman içindedir. Ancak, zamanlılığın tarih dünyasında, öbür varlık alanlarından ayrılan bir yapısı vardır. İşte, tarih ontolojisi, tarih varlığının öbür varlık alanlarıyla ortaklaşa paylaştığı birtakım varlık kategorilerini, tarih alanındaki özellikleri bakımından tanımaya çalışmaktadır. Bu, gerçekten çetrefil bir ödevdir. Ayrıca, tarih dünyasının, sadece bu dünyada görünen, başka hiçbir varlık alanında ortaya çıkmayan birtakım kategorileri vardır. Meselâ, belli bir değerlendirmeye uyarak "gaye-koyma", konan gayeleri "planla" gerçekleştirme böyle özel tarih kategorilerindedir. Bu kategorilerdeki yeniliği, novum'u tasvirde bulup ortaya çıkarmak, hiç de kolay bir iş değildir. Fenomenolojik tarih ontolojisi, kategorileri incelerken, şunu da hesaba katmalıdır: tarih dünyasının varlık kategorileri, bu son derece heterogen ve karmaşık yapılı dünyanın kuruluşu gereği, içi apaydınlık görülemeyen bir kategori düzeni meydana getirmektedirler. Bu düzendeki hierarhi'nin eksiksizce kavranılması, âdeta imkânsız gibi gelen bir iştir. Bundan, tarih kategorilerini basitleştirmek; bir'e veya iki'ye indirmek, bu kategorilerin birbirilerine varlıkça bağlanışını çarpıtır. Tarih varlığının kategorileri, grekçe bir sözle, bir "symploke" meydana getirmektedirler. Real tarih kosmosu olanca karmaşıklığı ile tarih kategorilerindedir.

Fenomenolojik tarih ontoiojisini kuşatan üç büyük problem merkezi: real tarihin taşıyıcıları, faktörleri ve kategorilerini ilgilendiren çetrefil soru-bütünleri, daha önce de söylendiği gibi, birbirine sıkıca kenetlenmiştir. Bu problem merkezleri, aslında parçalara ayrılamayan bir bağlamda toplanırlar. Bunun, tarih kosmosunun "symploke"sinde temellendiği meydandadır. Gerçekten de, tarih ontoiojisinin, bir fenomenolojisini vermeye çalıştığı taşıyıcıarda olupbitenler faktörlerle güdüllürler. Taşıyıcılar ile faktörler bir ve aynı varlığın, tarih varlığının iki ayrı verilme biçimidirler. Tarih kategorileri ise, bu varlığın varolmadaki anaçizgileridir. Faktörlerle yuğrulan taşıyıcıların, yahut da ancak taşıyıcı-

larla mümkün olan faktörlerin bütünlüğündeki varlık düzeni kategorilerdir. Böylece, tarih ontolojisi, üç ayrı biçimde varolan birtek varlık dimension'unu kavramak gibi, birliği varlıkça temellenen 'exakt' bir fenomenoloji disiplini olarak kurulur.

Ancak, tarih ontolojisi, genel olarak tarihi konu yapan biricik fenomenoloji disiplini değildir Çünkü, genel olarak tarih deyince, başlangıçta da belirtildiği gibi; hem tarih bilimi hem de real tarih anlaşılır. Buna göre, real tarihe çevrilmiş bir tarih fenomenolojisi, tarih bilimine çevrilmiş olan bir bilme fenomenolojisinin yanında yer almaktadır. Bir, ontoloji olarak tarih fenomenolojisi, bir de, bilgi öğretisi olarak tarih fenomenolojisi gereklidir. Bu her iki disiplin, genel tarih fenomenolojisi diyebileceğimiz son derece önemli bir ana fenomenoloji disiplini meydana getirmektedir. Bu ana disiplin, bir fenomenoloji olarak, gayet sağlam bir arkitettonik'i şart koşmaktadır. Bu arkitettonik'in belli başlı iki kurucu faaliyeti, bilgi öğretisi ile ontoloji yönündeki faaliyet sıkıca birbirine bağlıdır; bu iki faaliyet, karşılıklı olarak birbirini bütünler. Genel tarih fenomenologunun, bir dereceye kadar, hem bilgi teorisi hem de ontolog olması gerekmektedir. Nitekim, bu zarureti, genel olarak tarihe yönelmiş olan birçok düşünürlerde tespit etmek mümkündür. Meselâ, Dilthey, hem bir tarih bilimleri düşünürü hem de bir tarih dünyası ontologudur. Ancak, şurasını da belirtmek yerinde olacaktır: tarih bilimi fenomenolojisi ile real tarih fenomenolojisi arasındaki münasebete, sadece bilimce, daha doğrusu metod kaygusuna dayanan bir münasebat göziyle bakılamaz. Bu münasebat, daha çok, varlık düzeninin kendisinden çıkmaktadır. Tarih bilimi fenomenolojisinin, logos'ça daha önce gelen tarih ontolojisine bağlı olduğu söylenebilir. Öteyandan, tarih ontolojisinde varılanlar, bir bakıma, tarih bilimi fenomenolojisinde değerlendirilmektedir; bunlar, adeta bir kontrol temeli olarak kullanılabilir. Bu iki disiplin arasındaki alış-veriş kısaca şöyle aydınlatılabilir: tarih bilimleri fenomenolojisi, ister istemez bir tarih ontolojisi halinde uzamak zorundadır; tarih ontolojisi ise, tarih bilimleri fenomenolojisi için gerekli bir temeldir.

Genel tarih fenomenolojisi kesin bir felsefe bilimidir. Yukarıda verilen açıklamalar, bütün programatik karakterlerine rağmen, böyle bir felsefe biliminin sadece mümkün olduğunu değil, aynı zamanda gerekli olduğunu da meydana koymaktadır. Hiç şüphe yok ki, 'exakt' bir bilme disiplini olarak tarih fenomenolojisi, ağırlık merkezini kendi içinde taşımakla birlikte, sadece kendi içine kapanarak yaşayamaz. Yukarıda bildirilenlerden de görüleceği gibi, tarih fenomenolojisinin, yine fenomenolojik bir yapıdaki birtakım bilimlerle, özellikle psikoloji, sosyoloji ve etnoloji ile sıkı bir ahpvereceği vardır. Genel tarih fenomenolojisi, şimdiye kadar tarihe — hem

bilim olarak tarihe hem de real tarihe — çevrilmiş bütün tektek uğraşmaların içten başarmak istediğini: tarihi öziyle olduğu gibi kavramak işini, en sağlam bir bilme zemininde gerçekleştirmektedir.

Şu da çok önemlidir: fenomenologik tarih felsefesi, tarihle ilgili bütün mümkün soruları eksiksizce çözmek iddiasıyla ortaya çıkmaz. Bu, bir fenomenolog için hybris'tir. Tarih fenomenolojisinin tam olarak aydınlatmadan bıraktığı pekçok soru vardır. Her bilimede olduğu gibi, tarihi bilimede de varolan bilgi aporia'ları, ayrıca real tarihin genel anlamı ile gayesi çeşidinden birtakım sorular, buçesit sorulardandır. Bu sorular, sormadan edemeyeceğimiz, sorunca da artıksızca cevaplandıramayacağımız, ama hiçbir zaman artıksızca cevaplandıramayacağımız sorulardır. Bunlar, metafizik sorulardır. Demek ki, tarih fenomenolojisinin de metafizik bir yam vardır. Ancak, tarih fenomenolojisindeki bu metafizik yan, klasik tarih metafizikleriyle bir tutulmamalıdır. Klassik tarih metafizikleri, tarih aporialarını çözmek iddiasıyla ortaya atılırlar; oysa ki, tarih fenomenolojisi, bu aporiaları, dolayısıyla çözülemezliklerini, apaydınlık bir şura vardırmaya çalışır. Meselâ, real tarihin anlamı ile gayesi üzerindeki soruya, tarih fenomenolojisinde, bu fenomenolojinin 'exakt' tasvir çalışmaları sayesinde, gittikçe yakından sokulmak imkânı elde edilmektedir. Her fenomenologik tarih tasviri, tarihin anlamı ile gayesine birazcık daha ışık serpecek, zamanla, tarihin hiç olmazsa genel eğilimleri kabataslak çizgileriyle kavranabilecektir. Böylece, tarih fenomenolojisindeki metafizik yan, gizli bir metafizik değildir; tarih fenomenolojisindeki metafizik, klasik bir metafizike düşmeden, tarihin temeldeki irrasyonel dimension'unu tanımaktır.

Böyle bir genel tarih fenomenolojisi henüz yazılmamıştır. Fenomenolojinin kurucusu E. Husserl, bir tarih felsefesi ortaya koymamıştır. Fenomenoloji ethos'unu işbaşında en iyi temsil eden M. Scheler'in, ençok tarihin faktörleri probleminde kalıcı bir hizmeti olmuştur. Scheler, real faktörlerle ilgili olarak yaptığı tasvirlerde, realism-idealism tartışmasının ötesine geçmeyi bilmiştir. Ancak, Scheler, tarih felsefesi üzerindeki görüşlerinde, fenomenologik ethos'tan bir hayli ayrılmıştır. Bazan büyük birtakım değişikliklerle de olsa, hâlis bir fenomenolog olarak düşünüp araştırmalarını bu açıdan gütmüş olan N. Hartmann ise, "Mânevi varlığın problemi" ("Das Problem des geistigen Seins") adlı eserinde, tarih felsefesi çerçevesine giren problemlerin ancak bir kısmını, özellikle 'objektiv Geist' kesitini elealıp incelemiştir. Yalnız, altbaşlıktan da anlaşılacağı gibi, eser, "tarih felsefesinin temellendirilmesine ait araştırmaları" kavramakta, tarih felsefesine bir "giriş", bir hazırlık olmayı istemektedir. Bu arada, Hartmann'm en büyük başarısı, individuuum ile kültür objektivite'leri arasındaki karşılıklı alışverişe ait ustaca tasvirlerdir. Hiç şüphe yok ki, geleceğin tarih felsefesi, her fenomenologik araştırma alanında

olduğu gibi, tek kişinin bir sistemi değil, araştıran nesillerin birleşerek kurabileceği bir bilgidir. Bundan dolayı, Scheler'deki fenomenoloji anlayışı çerçevesine giren başarılar ile Hartmann'ın tarih problematik'ine sokulmadaki çabasını değerlendirmek kadar yerinde birşey olmaz. Bu arada, fenomenolojik bir metodun 'exakt'lığına uygun gerçekler tespit etmiş olan bazı çağdaş düşünürlerdeki verimli başlangıçların örtüsünü kaldırmak gerekecektir. Özellikle, E. Rothacker, A. Toynbee, K. Jaspers. M. Heidegger tarih felsefesine yeni bir ufuk açmışlardır. Rothacker'in real tarih kategorileri, bu arada tarihi kültür çevresiyle ilgili sturukturlar üzerindeki araştırmaları; Toynbee'nin "challenge" ve "response" kavramı yönündeki incelemeleri son derece verimli birer çalışma yoludur. Fenomenolojiye pekçok şey borçlu olan Jaspers üe Heidegger'in "tarihilik" kavramı etrafındaki analizleri ise, titizlikle gözden geçirilip değerlendirilmesi gereken birer başarıdır. Bundan başka, geçen yüzyılın düşünürleri arasından W. Dilthey ile J. Burckhard'ın bazı emeklerini derinleştirmek de yerinde olacaktır.

Ancak, bundan, tarih felsefesinin gelecekte tutacağı yolun eklektik bir yol olduğu çıkarılmamalıdır. Fenomenolojinin ethos'una uygun bir tarih felsefesi, özü gereği, herçeyit eklektismin aşılması demektir. Hangi açıdan olursa olsun, başka filsoflardan yapılan seçmelerle kurulan sözüm ona düşünce bütünlüğü kadar fenomenolojinin ethos'una aykırı birşey yoktur. Fenomenoloji, herşeyden önce, fenomenler üzerindeki yorumlara değil, fenomenlerin kendisine çevrilmelidir. Fenomenolojik bir tarih felsefesinde asıl söz, tarih filsoflarına değil, fenomenlere düşer. Her tarih filsofuna, ancak fenomenleri konuşturduğu ölçüde söz verilmelidir. Hattâ, bu, zarurî bir ödevdir. Çünkü, her sistematik araştırma, tarihi incelemelerden koparılamaz. Geçmiş araştırmalarla yapılan yerinde hesaplaşmalar, 'şeylerin', fenomenlerin kendisini aydınlatmada vazgeçilmez bir unsurdur. İşte, bundan dolayı, gelecekteki tarih felsefesinin yolunu belirlerken, herçeyit eklektismden kaçınmakla beraber, tarih felsefesi alanındaki geçmiş verimlerle sağlam bir bağ kurulacaktır. 'Phüosophia pe-rennis', felsefe yapanları zaman-mekân uzaklığına bakmaksızın birleştiren problemlerdeki o bütünlük ve süreklilik bunu gerektirmektedir.